

Első rész

AZ ETNIKAI EGYSÉG ÉS LÉLEKTANI TÍPUSOK

Etnikai egység. – A nemzeti egység kinyilvánítása. – A nyugati délszlávok és a bolgárok közti különbségek. – Típusok, variánsok és pszichikai csoportok.

A kutatók régóta megfigyelték a szerb-horvátok, szlovének és bolgárok etnikai egységét képező alapvető vonásokat. Megállapították, hogy alig észlelhető különbségeket leszámítva azonos nyelvet beszélnek Ljubljánától Szalonikiig, Izonaktól a Fekete-tengerig. Szlovén nyelvészek csoportosították először eme népeket délszláv gyűjtőnév alatt, különválasztva őket más szláv népektől Keleten és Nyugaton. Minthogy a nyelvek azonosak vagy nagyon hasonlóak – akárcsak a szokások és a népi felfogás, amire a későbbi fejlődés kisebb hatással volt – a délszláv népek közös örökségét képezik, noha ezen népek rendkívül változatos földrajzi körülmények között a félszigeten vagy azon kívül laknak.

A hasonlóság annál inkább szembetűnő, miután ezen törzsek történelme különbözőt, fejlődésük a többi törzstől független: a bolgárok keleten gyakorlatilag nem tartottak fenn kapcsolatokat a horvátokkal és szlovénekkal nyugaton. A társadalmi feltételek és az asszimilációs folyamatok, melyek egy nép életében hatnak, ugyancsak különböztek Keleten és Nyugaton. Nagyon valószínű, hogy a felsorolt népek közös tulajdonságai nem a félszigetre költözésük után alakultak ki. A Kárpáton-túli, előző hazájukból hozták őket, ahol a délszlávok egy egységes, még szorosabb etnikus tömböt alkottak, mint a mai.

Nyelvi és etnikai különbségek mégis léteznek a különböző délszláv csoportok között. A legjelentősebb különbség a nyugati és keleti délszlávok között van, a szerb-horvátokkal a szlovénekkal az egyik, és a bolgárokkal a másik oldalon.

A szerb-horvátok annyira egységes nyelven beszélnek, hogy a szerbiai szerbet minden nehézség nélkül megérti az isztriai horvát. A *što* (mit, miért) kérdő névmás alakjai révén ez a nyelv a *što*-zó és *ča*-zó nyelvjárásokra van osztva, és úgy tartották, a *što*-zó dialektus a szerbek, míg a *ča*-zó dialektus a horvátok sajátja; ma már tudjuk, hogy a szerbek illetén történő elválasztása a horvátoktól lehetetlen. A lakosság bizonyos része *što*-zó dialektusban beszél, ugyanakkor magát horvátnak nevezi. A *ča*-zó nyelvjárás, mely egyébként eltűnőfélben van, csak Észak-Dalmácia néhány nyelvszigetén és Dél-Horvátországban a szigeteken, valamint Közép- illetve Nyugat-Isztriában él. A felsorolt területeken kívül, ahol a nyelvjárás földrajzi elszigeteltsége révén maradt fenn, a szerb-horvátok a *što*-zó nyelvjárást beszélik. A szlovének a *što*-zó vagy *ča*-zó dialektus helyett a *kaj*-ozó nyelvjárást beszélik. Ez a nyelvjárás sem csupán a szlovének sajátja. Mellettük a horvátok három megyében, a Körösi, a Varasdi és Zágrábi körzetben is ebben a nyelvjárásban beszélnek, mely egyébként teret veszít a *što*-dialektus előtt, mely a szerb-horvát irodalmi nyelv révén terjed. A *kaj*-ozó dialektus még Kranj környékén, Trieszt környékén, Stájerországban és Koruška vidékén őrződött meg. A *ča*-zó dialektus a hétköznapi nyelvhasználat szintjére esett vissza.

Mint azt láthatjuk, a felsorolt nyelvjárási különbségek elenyészőek. Ezen kívül azok nem felelnek meg annak a felosztásnak, ami alapján a szlovén, horvát és szerb népet meghatározhatnánk.

A nyelven kívül az alapvető lelkialkati sajátosságok is azonosak a szerb-horvátoknál és a szlovéneknél. Kitűnnek értelmi és erkölcsi minőségükkel és érzékenységükkel, amiben csak árnyalatokban térnek el, melyek gyakran a legfinomabbak;

magasfokú érzékenységgel és a szimpátia fejlett formájával rendelkeznek, mely a délszlávok lelkületének alapvető vonása. Ezek az érzések élénkebbek, mint amit az oroszoknál, de legfőképp a fehér-oroszoknál tapasztalhatunk. Gyakran szenvedéllyé fajulnak és belső vívódás után az elviselhetetlenséggel határosak lehetnek. A szerb-horvátok mindezek mellett még gazdag képzelőerővel, ifjonti hévvel és lelkesedéssel is kitüntetettek, egész röviden: kifejezett idealizmus jellemzi őket.

A nyelvi és lelkialkati rokon vonások sok más jellemző mellett parázs alatt izzottak a délszláv törzsek keblén hogy egy nap fellángoljanak. A törzsek kölcsönösen ismerték egymást és tudatosult bennük nemzeti egységük, különösen a XV. sz.-i török hódítások kezdete óta és a nagy migrációs hullámok lejátszódása után. Ekkor született meg a nemzeti egység tudata.

A szerbek, akik a délszláv lakosság közel kétharmadát képezik, vándorlásaik során eljutottak Horvátországba és Szlavóniába, Dalmáciába és Kranj vidékének déli részébe. Rendkívüli módon összevegyültek a horvátokkal, némiképp a szlovénekkel is. Részlegesen felhagyva hitükkel és rátérve a katolikus és uniátus (görögkatolikus) hitre, a szerbek hozzájárultak a szerb és horvát nép egységes arculatának kialakításához. A kulturális különbségek így még halványabbá váltak.

Az únióra és összeolvadásra ösztönző tényezők között a török elleni közös harc és a közös szenvedés volt az egyik. A migrációk következtében a szerbek és horvátok annyira keveredtek, hogy ma már képtelenség különválasztani őket, még földrajzi szempontok szerint is. A migráció és következményei a legfőbb indítékként szerepeltek a további közös irodalmi, nemzeti és politikai fellépésben, melyek a későbbiek során jelentkeztek.

Az irodalmi nyelven és az irodalmon ugyanazt értették, különösen a XIX. sz. kezdetétől. A szlovének és horvátok viszont már a XVI. sz.-tól közös vallási irodalommal rendelkeztek, ami a protestáns mozgalom következményeként született meg. Ez részben cirill betűs írásmóddal íródott, vélhetően a szerb lelkek protestantizmusra csábítása céljából. Emellett a szlavóniai és boszniai katolikus írók nagy száma írt cirill betűkkel. A dubrovniki irodalom a XVI. és XVII. sz.-ban a legfényesebb irodalmi korszaknak tekinthető. Ez közös, szerb-horvát irodalom volt, melyet hercegovinai *što-zó* dialektusban írtak, minthogy Dubrovnik lakossága hercegovinai és raškai telepésekkel egészült ki. Bizonyos archaikus vonásoktól eltekintve, a dubrovniki irodalmi nyelv azonos a XIX. sz.-i szerb-horvát irodalmi nyelvvel. A mozgalom már a XVIII. sz. végén elkezdődött. Dositej Obradović, a bánági születésű nagy szerb író, akinek ősei a Balkán-félszigetről származtak, európai tanulmányútjai során a nyugati eszmékkel azonosult. A délszlávok lakta területeken utazva megfigyelte az egyesülés és kiegyenlítődés jelenségét a lakosság körében, ami után a szerbek, horvátok és szlovének nemzeti egységét hirdette. Törekvéseiben a nép által beszélt nyelvet mint az irodalmi nyelv alapját kezelte az addig használatban lévő helyi dialektusok és az akkori szerb irodalmi nyelv helyett, amelyben az orosz nyelvi elemek uralkodtak. Reformtörekvései a szerbiai származású, ősei révén hercegovinai Vuk Karadžić munkássága során valósultak meg, akinek felmenői a hercegovinai Drobnjak törzshöz tartoztak. Vuk a nyugat-szerbiai Jadar környéki nyelvjárást tette a szerb irodalmi nyelv alapjául. Ez a *što-zó* dialektus a hercegovinaival gyakorlatilag azonos volt.

1830 körül Ljudevit Gaj a horvát irodalmi nyelv alapjául ugyancsak a *što-zó* dialektust vezeti be. Ljudevit Gaj, mint számos munkatársa, a Zágrábtól észak-nyugati

irányban található Zagorjeből származott, ahol a kaj-dialektus szlovén változatát beszélik. E korszaktól kezdve a szerbek és horvátok körében a nyelvi és irodalmi egységet harcolta ki, és a szerb-horvát nyelv és irodalom a szlovének körében is teret hódított. Gaj ezzel egyidőben magasztosabb célokat tűzött ki önmaga elé. A szerb, horvát és szlovén népnevet csak területi meghatározásnak tekintette, ezért, hogy ezt elkerülje, az illír név alatt gyűjtötte egybe az egész népet. Valószínű, hogy névadásában Napóleon és adminisztrátorai által 1809-ben Ausztriától elhódított „Illiria – Illír Köztársaság” néven ismert, Kranj környékét, a szlovén Stájerországot és Koruškát, Triesztet, Dalmáciát és Nyugat-Horvátországot magába foglaló területi egység korábbi léte is hatással volt Gajra.

Zágráb lett az egyesülési mozgalom központja. Az „illír” név a „jugoszláv” névvel cserélődött fel, legfőképp Strossmayer és Rački tevékenységének köszönhetően, akik 1867-ben Zágrábban megalapították a Jugoszláv Tudományos és Művészeti Akadémiát. Ettől az időtől kezdve a kapcsolatok megsokszorozódtak a Belgrádban székelő Szerb Tudományos Akadémiával és az újvidéki Szerb Maticával. A „jugoszlávság” fogalma azonban sokáig nem hatolt be a népi köztudatba és csak irodalmi, tudományos és művészeti körökben használták. Csak az utóbbi években kezdett terjedni, főképp nyugaton a szlovének körében.

A jelzett időponttól kezdődően tudósok, irodalmárok és művészek dolgozták ki a nemzeti egység programját, egy független és egységes nemzeti állam ideológiájától lelkesülve.

Ezután kezdődött a fejlődés végső, politikai szakasza.

Az Osztrák-Magyar Monarchiába költözött balkáni lakosság soha nem feledte nemzettársait, az „anyaországban” maradtakat: élénken foglalkoztatták a Balkán-félsziget történései: telepések jelentős része reménykedett a török igazgatás alól felszabadult országba való visszatérésben. Az együttérzés és azonosságtudat egységes gondolata a Száva és a Duna folyó mindkét partján termékeny talajra hullott. Szerbia felszabadítása (1804-1815) még nagyobb reményt ébresztett. Az új szerb állam nem a Balkán közepén született, mint a középkori Raška. Megalakulása távol a néhai központtól, a Duna és Száva jobb partján, a Morava környékén, a félsziget északi részén, az osztrák fennhatóságú délszláv államok közvetlen szomszédságában történt. Az eszme még közelebb került etnikai összetétele révén a fenti országrészekhez, tartalmazván azokat a népelemeket, melyek a török fennhatóság idejében az osztrák délszláv részeket benépesítették. Amint Szerbia létrejött, a Monarchia szerbjei, később a felvilágosult délszlávok is a „nemzeti küldetés” országát, a „balkáni Piemont-ot” látták benne. Sok művelt ember érkezett, hogy Szerbiából erős kenézséget, korszerű országot alkossanak és hogy „a szabad Szerbia szabad levegőjén lélegezhessenek” (Dositej Obradović). A nemzeti törekvések kinyilvánítására már az illír mozgalom idején sor került, de kiváltképp 1848-ban, amikor a horvátországi és szlavóniai szerbek és horvátok, valamint a Bánság és Bácska szerbjei a szerbiai önkéntesekkel karöltve közösen harcoltak a magyarok ellen. A zágrábi Horvát Szábor és a karlócai Szerb Szkupstina kikiáltotta a nemzeti egységet. Ettől kezdve a nemzeti törekvéseket folyamatosan hangoztatták minden adódó alkalommal. A nemzeti eszme politikai programmá Mihailo Obrenović uralkodása (1862-1868) alatt vált, aki a délszláv eszmén lelkesülve célként tűzte maga elé egy szerb-horvát-bolgár állam létrehozását (Garašanin tervezete). Ettől kezdve ezen célok és tervek pontossá váltak. A gyakorlati kivitelezésre csak az elmúlt húsz évben került sor, főképp 1903 után, a

Délszláv Klub belgrádi megalakulását követően, amely magát Szlovén Délnek nevezte. Szerbiának valójában gazdagabbá kellett válnia, hogy szerény hadsereget tarthasson fenn; hogy gazdasági fejlődésével és demokratikus intézményeivel, Tudományos Akadémiájával és végül erőteljes és sajátos irodalmával tekintélyt vívjon ki magának. Szerbia így életrealitáságról tett tanúbizonyságot; bebizonyította, hogy képes ellent állni az Osztrák-Magyar Monarchia által meghirdetett zárlatnak.

Az utóbbi tizenöt évben a dualista Monarchia délszlávok lakta területeinek egyesülésére tett szándékok megerősödtek. Első jelét a horvátországi szerbek és horvátok koalíciójának megalakulásában fedezhetjük fel, Bécs és Budapest minden gáncsoskodása ellenére. A szerb-horvát nemzeti egység gondolata utat vágott magának, megtagadva a dinasztikus és klerikális politika eszközeként történő felhasználásukat. A fiatal nemzedékek vezetői ismételten kijelentették: „Egy nemzettel akarunk válni a szerbekkel, mint ahogy a nagy nemzetek cselekszik ezt Európa szerte.” A tengermeléken, Rijeka és Dalmácia vidékén csaptak legmagasabbra a vágy tüzei.

Az ifjú nemzedék számos lapot és folyóiratot indított Zágrábban, Splitben, Ljubljanában, sőt Prágában is. Bennük azon alapgondolat hömpölygött, miszerint: „Mi délszlávok vagyunk; az elkülönítő jelzőknek el kell tűnnie a nemzettség neve elől; felvesszük tehát a délszláv nevet, amely nemzeti egységünk ügyét legjobban szolgálja majd.”

A Balkáni háborúk és a rövid ideig létező autonóm Albánia, valamint a világháború ideje alatt a délszlávok folyamatosan támadták Ausztria-Magyarország politikáját, és határozottan kinyilvánították abbéli szándékukat, hogy a Szerb Királysággal politikai egységet képezzenek. A délszlávok nemritkán forradalminak tekinthető gesztusai a békeszerető lakosok körében félelmet keltettek, mert Szerbia jól megérdemelt pihenőjét akarta tölteni az újabb összetűzések előtt.

Az ifjú nemzedék számos földalatti szervezetet működtetett a Monarchia területén, melyekből az ismert szarajevói, zágrábi, majd az újbóli szarajevói merényleteket irányították. Az események végrehajtói, kik a történelem részeseivé váltak, láthatóan az olasz resorgimento példájától lelkesedtek.

Amint kitört a világháború, a monarchiabeli délszláv ifjúság a lehetőségekhez mérten Szerbia segítségére sietett az egyenlőtlen harcban. Mások Franciaországba vagy Angliába utaztak és Délszláv Bizottságokat alakítottak, hogy más eszközökkel járuljanak hozzá törekvéseik megvalósításához. Az Ausztria-Magyarországon maradtak folyamatosan a nemzeti egység szükségét hangoztatták, minden veszély dacára. A mozgalom eljutott a széles néptömegek közé is. A demokratikus mozgalommal egybeforrt. A délszláv egység sorsa a világháborúban a közös szenvedés alatt megpecsételődött. Megtörése vagy meggátlása lehetetlen mesterséges döntésekkel. A továbbiakban ápolni és szilárdítani kell.

Az Adriai-tengertől a Fekete-tenger felé, a Balkán-félszigeten keresztül haladó kutató jelentős nyelvi és etnikai eltéréseket tapasztal, különösen a bolgárokkal lakott területekre érve. Nyelvi szempontból a főnév utáni (posztpozitív) rag jelensége szúr szemet. Ez az Iszkartól keletre fekvő területek jellegzetessége. Emellett a főnevek változásának eltűnése és a névelő használatának megszűnése figyelhető meg. Ennél még feltűnőbbek a faji sajátosságok, melyekkel Iszkartól és Ihtimantól keletre lakókon figyelhetünk meg Bulgáriában: a mongoloid típusok számának növekedése tapasztalható, mely csak növekszik a Fekete-tenger felé haladtunkban. A zadruga és a slava intézménye teljesen

eltűnik. Az emberek ritkán emlékeznek őseikre; mindenki az apja nevét viseli. Végezetül a kutató megfigyelheti a délszlávokra jellemző általános vonások mellett a kizárólag a bolgárokat ékesítő tulajdonságokat, melyek az Iszkartól nyugatra élőktől határozottan elválasztják őket. Ez a folyó (az Iszkar) és a Maricával alkotott vízköz, Szófiától keletre a leghatározottabb etnikai határt jelenti és két részre osztja a délszláv lakosságot.

A bolgárokat jellemző nyelvi és etnikai sajátosságok nem egyszerre jelentkeznek az említett határtól keletre. Vannak területek, ahol a szerb és bolgár sajátosságok egymásra vetülnek és összeolvadnak, mint ahogy azt az igazi Macedóniában (Velesztől délre) vagy a šop vidéken, a Timok és az Iszkar között tapasztalhattuk.

Az Iszertől keletre is, főképp a Központi-hegységben (Sredna Gora), itt-ott olyan bolgár lakosságot találunk, mely alapvonásaiban a szerbhez közelít. Az a keleti lakosság a középkorban a Bolgár államot hozta létre, amely a nyugati délszlávokkal, különösen a szerbekkel csak a vetélytársi és ellenséges viszonyban volt. A török uralom folyamán a bolgárok, csakúgy mint a szerbek, elfeledték szembenállásukat. A szerb és bolgár, földet művelő tömegek, azonos szenvedések és elnyomók alatt közeledtek egymáshoz, mit több, azonosultak egymással, különösen az átmeneti területeken. Szerbia felszabadítása után a bolgárok Szerbiában letek menedékre. Abban az időben sok bolgár látogatta a belgrádi és kragujevaci iskolákat. Bolgár emigránsok csoportja Mihailo Obrenović kenézzel egyezséget kötött Bukarestben, miszerint Szerbia és Bulgária egy államot fog alkotni. A szerb-török és a 1876-1878-ban vívott bolgár-török háború után létrehozott bolgár állam merőben ellentétes nézeteket vallott a későbbiek során. Hosszas habozás után az új Bulgária bolgárjai irodalmi nyelvükként egy, a szerb nyelvtől legtávolabb álló dialektust választották. Kidolgozták ambiciózus és hódító programjukat, melyet a király és a politikusai támogattak, amit később iskolai tananyagként népszerűsítettek és a szerbek ellen folytatott háborúk révén a széles néptömegekben is visszhangra talált.

Személyes tapasztalatok alapján mégis olyan megállapításra jutottunk, hogy a szerb nép ellen irányuló gyűlölet nem mélyült el és nem vert gyökeret a bolgár paraszt lelkében.

Az 1878 előtti esély, hogy a bolgárok a többi délszláv népekkel egyesüljenek, kútba esett. Most, közvetlenül az 1913-as és 1915-ös év után helyrehozni ezt már lehetetlen, utópia. Minden, erre irányuló kísérlet eleve kudarcra van ítélve. Mégsem kizárt, hogy a bolgárok egy közelebbi vagy távolabbi időpontban csatlakozzanak a nyugati délszlávokhoz. Ehhez azonban egy békés időszaknak, egy demokratizálódási korszaknak kell eljőnie, mely idő alatt a néprétegek felvilágosítása a feladat, különösen a bolgárok körében.

A néhai Osztrák-Magyar Monarchia szárazföldi tömbje, ahol a délszlávok élnek, a kontinentális éghajlatú Közép-Európa és a mediterrán éghajlatú görög-égyes területek között fekszik. A délszlávok életmódja ugyanúgy különbözik az északi területen lakók életmódjától, ahol főképp németek laknak, mint az égyes területek görögök által lakott területiek életmódjától. Hangsúlyozandó, hogy a Balkán-félsziget délszláv lakossága változatos természeti egységeket népesít be, melyek sok más hatásuk mellett (eurázsiai tulajdonságok, egyesülés és átvétel, leválás és elszigetelődés sajátosságai), ugyancsak hatnak a lakosságra. Más hatások is hozzájárultak a nemzetek vérmérsékletének alakításához: a balkáni hagyatékek, a történelmi események, különböző civilizációs

hatások. Némely területen még ma is érződik az elmúlt idő pszichikai lenyomata: török alattvalói (*rája*) tulajdonságok, vagy a *hajdukok* mentalitása, a törzsi élet hagyományai stb. Létezik tehát pszichikai értelemben vett változatosság, amely lehetővé tette a regionális élet létét a maga világos és kifejező módján. A változatosság ellenére kimutathatók a közös pszichikai vonások a szűkebb közösségek esetében, ily módon megkülönböztethetők a *típusok, variánsok és csoportok*.

A délszlávokat négy típusba oszthatjuk ezáltal: a *dinári*, amely a Dinári-hegység területeit foglalja magában és azokat a vidékeket, ahova a dinári típus képviselői telepedtek és nyomták rá bélyegüket az őshonos lakosságra; a *központi*, Dél-Morava és Vardar folyó vidékét magába foglaló vidék lakosságát, mely a šop övezettel egészen a Dunáig terjed; a *kelet-balkáni*, mihez a Balkán mindkét keleti része tartozik; végül a *pannon típus*, mely a Balkán-félszigeten kívül, a Pannon-síkságon lakó délszláv lakosságot foglalja magába. A típusok első pillantásra is annyira különböznek egymástól, hogy könnyedén felismerhetők. Egyébként a típusok nincsenek éles határokkal elválasztva egymástól: az átmeneti zónákban egymásba olvadnak, aminek eredményeként a lakosság itt mindkét csoportba sorolható.

Sorban áttekintjük a négy típust. A variánsok és csoportok tanulmányozása során a dinári és központi típus változataival foglalkozunk bővebben, célul tűzve magunk elé a módszertani vezérfonal bemutatását.

A következő táblázat a pszichikai osztályozás délszlávokra vonatkozó lehetőségét vázolja fel:

Dinári típus

- Šumadiai variáns (Šumadijski varijetet)
- Ero variáns (Erski varijetet)
- Bosnyák variáns (Bosanski varijetet)
- Mohamedán variáns (Muhamedanski varijetet)
- Adriai variáns (Jadranski varijetet)

Központi típus

- Kosovo-metohijai variáns (Kosovskometohijski varijetet)
- Nyugat-macedón variáns (Zapadno-makedonski varijetet)
- Morava-varđári variáns (Moravsko-varđarski varijetet)
- Šop variáns (Šopski varijetet)
- Dél-Macedón variáns (Južnomakedonski varijetet)

Kelet-balkáni típus

- Al-dunai-síkság variáns (varijetet donjodunavske ploče)
- Balkán-röghegy variáns (varijetet Srednje Gore)
- Ruméliai-trák variáns (Rumelijsko-trački varijetet)
- Pomaki variáns (Pomački varijetet)

Pannon típus

- Szlavón variáns (Slavonski varijetet)
- Szerémségi-bánsági variáns (Sremsko-banatski varijetet)
- Szlovén vagy alpesi variáns (Slovenački ili alpski varijetet)